

ՏՊԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌԻՑ

ՎԱՀԵ-ՎԱՀՅԱՆ

ԷԶՄԻԱԾԻՆ — ԶՎԱՐԹՆՈՑ¹

Րիսական ընդ որ ձևակերպությունները լրացուցած, անցագիրները մեր գրպաններում մեջ, վերադարձանք պանդոկ... Եվ ահա կուղար սպասյալը, իմացնելու թե ինքնաշարժը մեզի կսպասեր: Պիտի երթայինք էջմիածին:

Անցնելի հետո Հալթանակի կամուրջը, յարակ անձրևի մը տակ կսուրար մեր ինքնաշարժը ասֆալտապատ ծառուղիին, գրեթե առանց ելևէջի: Մեր երկու կողմերուն աշունը իր ոսկին էր տվեր պարտեզներու և այգիներու անպարագիծ խճանկարին: Կըսեին մեզի թե ճամբուն գույզ եղեռքներուն վրա շարք շարք բարձրացող նորակառույցները պիտի հատկացվին հողամշակ հայրենադարձներուն:

Հիմա, բաց տարածություն էր արտերուն, կանանչի պզտիկ կղզիներով: Քիչ վերջ, ծառերու խորապատկերի մը մեջեն, կուրվազորվելին սլացիկ կատարները Մայր Տաճարի գմբեթներուն, Քանի մը դարձվածք էջմիածնի փողոցներեն, ու մեր ինքնաշարժը կմտներ վանքին դարպասեն ներս: Գեորգյան ճեմարանի նախկին սան և հայ ժողովրդի մեծ զավակ Անաստաս Միկոյանին էր վարժարանի բակին մեջ կոթողված արձանը:

Պարանի պես իշնոդ անձրևը կստիպեր որ պահ մը ապաստան փնտռեինք զավիթին կամարներուն տակ: Վերջապես էր շաքաթ երեկոյան ժամերգությունը, մեկներ էին ժամփոխները, և փակ էր դուռը տաճարին: Անոր արևմտյան կողմը, կաթնագույնեն մինչև հասմկաքարի երանգներով մարմարիտեն կափարիչներու տակ, կհանդչեին աճյունները

մեր հայրապետներուն: Ոսկեզոծ կամ ալյնս մաշիլ սկսած իրենց տապանագիրներով այդ քարերը կպահին անունները նվիրական զեմքերու, որ իրենց շունչն էին տվեր հայ հոգիին պատմության:

Մերունի վարդապետ մը կբանար հիմա տաճարին գուռը, ուրկե ներս կառաջնորդեր մեզ վարպետը, պատկառոտ ու լուռ: Խոնարհած էին բոլոր ճակատները: Զգացի այնտեղ անգամ մըն ալ, թե աստվածային երկյուղը չէ միայն, որ մարդերուն հոգին կվերածն հաղորդության րաժակներու: Դարերու խորերեն եկած ի՞նչ հեքեր լսեր էին, մեր պապերուն շրթունքովը դրոշմված այդ քարերը, ու փաթթվեր էին անոր սյուններուն ի՞նչ նայվածքներ, որոնց լույսն հաճանք մը կար հիմա մեր ալ աչքերուն մեջ: Այդ խորաններուն առջև, մեջք ծռեր ու մրմնջեր էին իշխանն ու մշակը, ազատն ու ճորտը, տարբեր հույզերով, ալ նույն հույսերով աուլացված: Խնկարույր անոր կամարներուն տակ ու դեպի երկինք սլացված գմբեթներուն լուռությամբ մեջ, չէին ձփար տակավին այլքները հին ու հարազատ ձայներուն:

Կիսամութ խցիկ մըն էր զանձատունը, որ խնամքով կպահվեին սրբազան մասունքներ ու թանկարժեք սպասներ — ականակուռ խուլրեր, զավազաններ, ոսկեսար վարապույրներ ու շուրջառներ և արծաթ կամ ոսկի քաղմատե սակ իրեղեններ: Աչքի լույսի պես պահեր էին զանոնք: Վկաներ նաև շրջած փառքեր, որոնց մոխիրեն ծներ էր նորը, խորհուրդի մշուշին տեղ կյանքի արևը վրան:

Գանձատունեն ելած խորանին առջև էինք նորեն: Ու ներքին ձայն մը կըսեր ինձի թե այդ տաճարը չէր միայն շենք մը քարե ու կիրե, հողին վրա հաստատված: Անոր հիմքերը կիշնեին մինչև խորերը մեր ժողովուրդին հավաքական կամքին, և անոր գոյությունը չէր պայմանավորված նյութեղեն իր կառույցովը, որ շքեղ էր անշուշտ, տոկուն, բայց

1. «ՀԱՐԱԼԵՋՆԵՐՈՒ ԶԱՇՏԱԹՅՈՒՆԸ» (հատված), «ԱՆԻ» ամսագիր, 1950 թ., մայիս և հուլիս:

պիտի լղիմանար ժամանակին ու բարբարոսության կործանիչ հարվածներուն: Պիտի լղիմանար, եթե ույժ մը՝ ավելի կարծր քան անոր որմերուն կրանիտները, ավելի անքակտելի քան զանոնց բռնող շաղախը՝ երաշխավորած լըլլար մշտնջենականությունը այդ կաթողիկեին, որ կխորհրդանշեր հայության հոգի՝ն իսկ: Այդ ույժը կրխեր մեր ժողովուրդին ինքնուրույնության կամեցողութենեն: Հոգեկան չէր ուրեմն և անխորտակելի: Եւ հարկաւ լհակցավ այդ ճշմարտությունը, ինչպես լլին հասկցեր, լհասկցան ու լեն հասկնար՝ մեր ճողովորդին փրկությանը համար՝ մեր միտքն ու բազուկը սակարկող բոլոր տիտղոսավոր փերեզակները իրմե առաջ ու ետք, մինչև այսօր: Բայց գիտե՞՞ զայն մեր ժողովուրդը, պանդխտության իր բոլոր կայաններուն մեջ, Կալիֆոռնիայի մինչև Կահիրե, Նյու-Յորքին մինչև Փարիզ, Բեյրութին մինչև որևէ ծայրը աշխարհի Գիտե՞՞, որովհետև, ո՛ր որ ալ նետած ըլլա զինք պատմության շարիքը, ճշմարիտ ամեն հայ կլսե էջմիածնի զանգերուն ձայնը իր սիրտին մեջ, կճանչնա զայն իբրև հարազատ ու հավատարիմ ուղեցույց ու կառաջնորդի անկե: էջմիածինը հոգևոր տունն է հայության. և այցելու ամեն հայու մեջ կխոնարհի ուխտավոր մը իր իսկ հոգիին:

Վեհաբանի բարապանը կհաղորդե ահա, թե Վեհափառը բարեհաճեր էր մեզ ընդունիլ: Նոր դարած անձրեհն ետք, Վեհաբանին պարտեզն ու ծաղկանոցը կրանային մեր դեմ հմայքը կախարդական տեսարանի մը՝ ծառերուն ու ծաղիկներուն շուրջ զոգողացող ահամար ծիածաններով:

Պատիկ սպասում մը նախասրահին մեջ, ու կմտնեինք ընդունելության դահլիճը, լայնածավալ գորգերով հատակված: Պատերը զարդարող նկարները ծլած էին վրձիններ մեր ականավոր վարպետներուն: Թափուր էր հայրապետական գահը, ինչպես թափուր վին անոր երկու կողմերին մեկնող կոր շարքերը բազկաթոռներուն: Վեհափառին աշխատասենյակն էր այն մյուսը: Այնտեղ էր՝ այլևս պատմական այն դաշնամուրը, որ եղեր էր վկան անքուն լուսաված այնքան գիշերներու հրաշագործ մատներուն տակ Կոմիտաս Վարդապետին: Հմուտ երաժշտագետ մը ինքն ալ՝ Վեհափառն էր զայն գործածողը հիմա: Բայց պիտի չստիճե՞՞ նվիրական անոր հնչյունները, քանի որ պաղատություն մը ստիպեր էր դինք մնալ անկողնին մեջ:

Վարպետին առաջնորդությամբ, կմտնեինք ննջասենյակը: Մահճակալին վրա ընկողմանած, մեծահասակ ու թիկնեղ, թանձր հոնքերու տակ ժպտում ալքերով, Հայրապետը կտպավորեր մեզ իր առուգությամբ նախ՝ հակառակ իր վրա բարդված տարիներու քե-

ռին: Պատկառանք ու մտերմություն նույն ատեն — նահապետական իր դեմքին եկած զգալությունը ի ծնե:

Ամենն առաջ ինք առնելի հետո Վեհափառին աչք, Վարպետը կծանոթացնե մեզ կարգով: Ես որ քիչ անգամ կհաջողիմ նոր ծանոթացումն մը ետք կրկնել խոսակցիչի անունը, առանց հիացումի չէր որ կլսեի ալևոր Հայրապետի հարցումները մեզի, անշարժ գործածությամբ մեր անուններուն: Ինձի նույնքան զարմանալի կթվեր նաև թարմությունը իր տեղեկություններուն՝ կենսական հարցերուն մասին այն թեմերուն, որոնց կպատկանեինք ամեն մեկս, տարբեր երկիրներն եկած: Իր հետաքրքրությունը ամենն առաջ կերթար ժողովուրդին, անոր կեցության պայմաններուն, ու հետո միայն՝ մասնավոր խնդիրներու: Անոնց ամեն մեկին մասին ուներ իր հստակ տեսակետն և կհայտնեի զայն հայրական վեհանմունքով: Լայնամիտ հոգի, սեր ու միասնականություն էր իր հորդորը: Կուգեր որ արտաբանմանը միշտ արժանավոր լրջությամբ մը զիմագրավեր մեր ժողովուրդին ու երկիրին՝ համար ճակատագրական այն իրադարձությունները, որ ծանր պարտականություններու կկոչեին մեզ:

Ձէինք ուղեր անհանգստացնել զինք ավելի երկար, բայց կարելի չէր մերժել ավանդական հյուրամեծարությունը, որ կբաղկանար մեծագին սպասներով մատուցված արեւելյան սուրճն և անուշեղեններն: Հայրապետական իր օրհնությունը եղավ կարճ, որքան հոգևոր՝ նույնքան և հայրենասիրական շունչով: Ետ քիչ անգամ տեսած եմ ես մեծ մարդեր, բայց գիտեմ թի կարելի չէ չճանչնալ զիրենք, առաջին իսկ հանդիպումով: Իրենց ներկայությունն կծավալի անսովոր ույժ մը, որ կթափանցե քեզմե ներս, կներշնչե վստահություն, կընե քեզ ուրախ ու հպարտ — կգորացնե քու կեցվածքը՝ կյանքին ու մարդերուն հանդեպ: Ամենայն Հայոց Հայրապետն բաժնվեցա ես՝ հպարտ ավելի և գորացած: Վանքն շատ հեռու չէր Օշականի եկեղեցին: Եվ ուխտավոր մեր հոգիներուն մեջ կթրթար արձագանքը նվիրական ձայնի մեր պատմիչներին ու երգողներին: Համարում էր՝ դամբարանը հայոց ջգերագույն վարժապետը — պատանության առաջին օրերն ի վեր փալապալած երազն է՝ հայ մեծցած ամեն մարդու Մերինը... պիտի մնար նորեն երազը: Ու չէր ժամանակը, և անձրեղ կսաստականար հետզհետե:

Կրնայինք սակայն՝ այցելել նորարաց Հոգևոր Ճեմարանը, վանքին շրջափակին մեջ: Դասավանդությունները չէին սկսած տակավին: Ենթին կարգ մը մասերը կենթարկվեին նորոգության, և աշակերտները նոր էին հավաքվել: Հոն էր տեսուչը, Պոլսո Robert

College-ի հին շրջանավարտներեն Մինաս Մինասյանը, Խանդավառ էր իր գործով, երբ կըացատրեր կատարվելիք աշխատանքը, որուն ի նպաստ կարևոր մասնակցություն մը ունեցեր էր արտասահմանը: Կային դեռ պակասներ: Թերի էր մանավանդ կահավորումը. բայց շնորհիվ մեր կառավարության ընծայած դուրսություններուն, պիտի լրացվեին անոնք շուտով:

Գիտե՛ր հարկավ, թե կաճապարեինք: Բայց, զկարելի չէր մեկնել, առանց պահ մը հանգստանալու: Ու կառուցողներն էր բնակարանը: Նույն օրը, Երևանն եկեր էր տիկին Մինասյանը: Քանի մի վայրկյանն՝ ահա կպատրաստվեր սեղանը—թե, թարմ կարագ, պանիր, հաց և սուսա պտուղ—քսան հոգինոց մեր խումբին համար: Համաքաղաքացիներ էինք ընկեր Մինասյանին հետ: Բեյրութի իր ազգականներն տարեր էի պզտիկ վեբեր մը իր տիկնոջ: Հյուրամեծարի իր ոգևորության մեջ սակայն, քիչ ժամանակ կունենար ինծի հետ առանձին խոսակցության: Կես ժամ մը հազիվ անցած, կրածնվեինք Մինասյաններեն, մայրամուտն առաջ տեսնելու համար Զվարթնոցը, վերադարձի մեր ճամբուն վրա: Հաջորդ առավոտուն կստանալի նամակ մը իրմե: Մեր մեկնումն հետո միայն անդադարձեր էր թե լավ կճանչնար մեր ընտանիքը, հայրս մանավանդ: Կփափագեր որ անպատճառ տեսնեինք կրկին: Կփափագեի ես ալ: Բայց այդ կիրակին մեր վերջին օրն էր... Երևանի մեջ:

Էջմիածնեն հազիվ քիչ մը հեռացած՝ մեր ինքնաշարժը կրներ մայր ուղին շեղում մը դեպի աջ: Մառերով հեղրված խճուղին կտեղվեր կարճ, «Աստուծոյ Դավիթ» մը ծխելու լափ. ու կանգ կառնեինք խոնարհ բարձունքի մը առջև, որ հեղվեն տեսանելի քիչ բան ունենա՞ր մեր ճարտարապետության ամենեն հին ու հանդուժող իրազործումին մնացորդները թելադրող:

Անձրևը չէր դադարձ րոպդովին. բայց՝ արևմտյան հորիզոնի վերև բարյացակամ բացվածքն մը՝ արևը կղրկեր երանգավոր լույս մը, որ կարծեք կողոպտի ինկած տեղը: Երկար մեր շուքերուն հետևելով, կկատարեինք պզտիկ վերելք մը ճամբուն ձախ եզերքին վրա: Եվ ահավասիկ Զվարթնոցը:

Ամենն առաջ, մեր նավածքը պիտի մնար գամված՝ հրաշակներտ այն խոյակին որ իր ճակատին վրա կրունք հպարտ կերպարանքը թևարաց արծիվի մը... ջարդված գլուխով: Այդ արծիվը չէ՛ր պատկերը մեր ժողովուրդին արյունոտ փառքին, անոր պատմությունը շինող անընկճելի՞ ոգիին: Փշրված էր գլուխը, բայց ուղի՞ղ իր պարանոցը. ու թևերը կմնա-

լին բաց, արհամարհոտ տենչով մը թռիչքի: Զորյան գրագետին ներշնչալ խոհերեն առաջնորդված, քալելով կարծես աճյուններուն վրային մեր նախնիքներուն, կըրցեինք հիմա ավերակին մեջ տաճարին, մեր վերև զգալով պահ մը հովանին անոր եռահարկ գմբեթին: Կանգավածեղ քարերով որմերու մնացորդներ՝ գետինն հագիվ քանի մը սող բարձրություն, սյուներու լայնանիստ խարխիսներ, տարեր մեծությամբ խոյակներ ալ ու այն կողմ, կամարներու կամ քիվերու քանդակազարդ քարեր՝ ցավագինորեն տապալած, երբեմն հողին մեջ կիսաթաղ, ու մեծ լուծություն մը՝ հինն, խորունկն եկող ձայներով լեցուն— ա՛յս էր Զվարթնոցը: Ի՛նչ կորուստ ու խափանելի սերն մը ներշնչված, ի՛նչ հստակություն՝ Թորամանյան վարպետինը՝ որ կրցեր էր ցան ու ցրիվ սա քանի մը բեկորներն վերակազմել հրաշքով մեր կառուցողական հանձարին...

Թե ո՛րքան տեղեք թափառումը հետքերուն վրա հնություն— շեմ գիտեր անշուշտ: Բայց երբ վերադարձանք արծվաքանդակ մեծ խոյակին, անոր առջև գտանք նորեն Դեմիթրեյանը, անշարժ ու սենհուն, անցյալին հալեցողությանը մեջ կարծեք արձանացած: Ահ, մեր սքանչելի պապերը... Մեծագործության ի՛նչ կոթողներ են կտակեր մեզի, գեղեցկության ի՛նչ տեսիլքներ՝ որ մեր հպարտությունն են այսօր, մեր պարտավորություններուն հուշարարեն՝ որ նաև:

Թող չփորձվի ինքնախաբեությամբ մխիթարել թշվառությունը մեր անժառանգ պանդխտության: Ազգերը իրենց բնավայրին մեջ մանավանդ, իրենց նախնիքներուն ոգեշնչող ավանդներեն կընդունին ամենն ընդունաբոսությունը, ինչպես և կորովը նո՛ր ստեղծումներու: Ինչ որ հայտնագործեց Թորամանյանը՝ եղավ ներշնչարանը Թամանյանի վերանորոգ ստեղծումին: Ու մեր Հայրենիքին մեջ այսօր շա՛տ են անոնք որ կըսեն մեծ ալը վարպետներուն ուղիներ:

Իսահակյան րանաստեղծն ալ իր խումբին հետ եկեր միացեր էր մեզի. ու երբ կպատրաստվեինք շարժիլ, այցելելու համար ավերակներեն քիչ հեռու կառուցված թանգարան տնակը, ծռեցավ ան և համբուրեց կուրծքը արծիվին— որպես հրաժեշտ թե երախտագիտություն, Որքան ալ սիրտս ուզեր, ես պիտի չկարենայի ըլլալ առաջինը այդ շարժումը կատարող, ուշադրություն գրավելու վախն մը ետ մղված: Հիմա որ վարպետը քակեր էր կաշկանդումը վարանումին, ըթթունքներս համարձակորեն կհամենային փշրված գլուխին վրա արծիվին, իբրև ձեռքին՝ անանուն այն վարպետին, որ չկար, բայց կպարեր:

